

Правове життя сучасної України: Матеріали міжнародної звітної наукової конференції професорсько-викладацького і аспірантського складу НУ "ОЮА" (16-17 травня 2013 р.) / Відп. ред. д.ю.н., проф. В.М. Дрьомін // НУ "ОЮА" - Одеса: Фенікс, 2013. - 814 с. - С. 263-265.

7. Албул С.В. Гносеологічна функціональність правоохоронної розвідки // Південноукраїнський правничий часопис. - 2014. - № 2. - С. 28-31.

8. Кримінальне право України [Текст]: навч.-метод.

посіб. / [С.В. Албул, Д.О. Балабанова, А.А. Березовський та ін.]; за ред. В.О. Тулякова. - Одеса: Фенікс, 2010. - 456 с.

Григоренко О.І.,
ад'юнкт кафедри оперативно-розшукової
діяльності ОДУВС
Надійшла до редакції: 02.10.2014

УДК 343.98.06:343.123.11

ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ ПРАЦІВНИКАМИ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Боднар В. Є.

Розглянуто поняття та основні елементи оперативно-розшукової характеристики злочинів у сфері службової діяльності, що вчиняються працівниками органів внутрішніх справ. Автор, на підставі аналізу існуючих точок зору, світової практики боротьби зі злочинністю, виказує особисте ставлення до означеного питання та надає конкретні пропозиції щодо вдосконалення теорії і практики оперативно-розшукової протидії вказаним злочинам.

Ключові слова: злочини у сфері службової діяльності; оперативно-розшукова характеристика; оперативні підрозділи; органи внутрішніх справ; оперативно-розшукова діяльність.

Рассмотрено понятие и основные элементы оперативно-розыскной характеристики преступлений в сфере служебной деятельности, совершаемых сотрудниками органов внутренних дел. Автор, на основе анализа существующих точек зрения, мировой практики борьбы с преступностью, выражает личное отношение к указанному вопросу и вносит конкретные предложения по усовершенствованию теории и практики оперативно-розыскного противодействия указанным преступлениям.

Ключевые слова: преступления в сфере служебной деятельности; оперативно-розыскная характеристика; оперативные подразделения; органы внутренних дел; оперативно-розыскная деятельность.

The concept and the basic elements of operational characteristics crimes related service activities committed by the police. The author, based on the analysis of existing perspectives, global practices in the fight against crime, expresses personal attitude to its appointed issues and provides specific suggestions for improving the theory and practice of operational competition of these crimes.

Keywords: crimes in the area of performance; Operational characteristics; operational units; bodies of internal affairs; operatively-search activity.

На сьогодні соціально-політичні та економічні перетворення в Україні призвели до негативних змін у динаміці злочинності. Криміналізація суспільства охопила й сферу діяльності органів внутрішніх справ, які впродовж останніх років здійснювали свої завдання у виключно важкій соціально-економічній і політичній обстановці. Це пояснюється тим, що злочини у сфері службової діяльності вчиняються службовими особами, які щороку

набувають практичного досвіду, постійно вдосконалюють старі й винаходять нові витончені способи, використовуючи при цьому передові досягнення науки та техніки. Доводиться констатувати, що злочини у сфері службової діяльності, які вчиняються працівниками ОВС, набувають організованого, витонченого й професійного характеру. Вони стають "галуззю злочинної індустрії" у сфері кримінального бізнесу. Слід зазначити, що злочини у сфері службової діяльності, вчинені працівниками ОВС, дедалі більше є проявами наявності корупції в органах влади, управління, у правоохоронних органах, банківських структурах, яка "розкладає" їх зсередини. Зазначені чинники значно ускладнюють криміногенну обстановку в Україні й вимагають негайної розробки адекватних цим новим умовам організаційно-тактичних основ діяльності по своєчасному попередженню, виявленню й припиненню злочинів у сфері службової діяльності, вчинених співробітниками ОВС, удосконаленню організації й тактики проведення оперативно-розшукових заходів.

Поняття, оперативно-розшукова характеристика та організація протидії злочинам у сфері службової діяльності й професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, розглядалися в працях Ю.П. Гармаєва, Т.А. Диканової, Б.М. Дудушкіна, В.В. Зоріна, Д.П. Маркова, Г.А. Матусовського, М.І. Мельника, В.І. Остапенка, В.П. Півненка, І.Ю. Смотракова, В.М. Шевчука, В.Ю. Шепітька, В.К. Шкарупи та інших. Окремі аспекти проведення слідчих і оперативно-розшукових заходів щодо попередження та розслідування злочинів у сфері службової діяльності були досліджені в роботах українських вчених: К.В. Антонова, Л.І. Аркуші, О.М. Бандурки, Г.М. Бірюкова, В.Л. Грохольського, Е.О. Дідоренка, О.Ф. Долженкова, І.П. Козаченка, О.Є. Користіна, В.А. Некрасова, В.Л. Регульського, І.В. Сервецького, О.П. Снігерьова, праці яких мають суттєве значення для наукового розроблення загальної теорії і методики попередження, припинення й розслідування злочинів у сфері службової діяльності, зокрема тим, що вчиняються працівниками органів внутрішніх справ. Разом з тим, за сучасних умов постає необхідність ужиття екстрених, більш жорстоких заходів у протидії корупційній діяльності працівників ОВС. За нашим переконанням, розроблення цих заходів можливе лише на підставі глибокого наукового дослідження всіх закономірностей вчинення працівниками ОВС злочинів у сфері службової діяльності, чому може сприяти ретельний аналіз оперативно-розшукової характеристики вказаних злочинів.

© В.Є. Боднар, 2014

З моменту появи поняття “оперативно-розшукова характеристика” в літературі цьому питанню приділялося дуже багато уваги [2, 4; 3, 23; 4, 3; 5, 32]. Як структурні елементи в поняття оперативно-розшукової характеристики злочинів пропонувалося включати дані про особу злочинця, про спосіб вчинення злочину, характерні сліди, що залишаються на місці злочину, механізм злочинного діяння, обстановку вчинення злочину, типові оперативно-розшукові ситуації, осіб, які вчиняють злочини цієї категорії, предмети посягання, особистість потерпілого, поширеність розглянутих злочинів, обставини, що сприяють вчиненню злочинів, наслідки злочинів, характерні мотиви, характеристику оперативно-розшукової інформації, переваги та недоліки розкриття цього виду злочинів та ін. [5, 34]. Це свідчить про відсутність єдиного критерію, який дозволяє виділити стабільну сукупність елементів криміналістичної характеристики злочинів, що утворюють її як систему. За нашим переконанням, у загальній структурі оперативно-розшукової характеристики злочинів можна виділити такі елементи: 1) дані про суб’єкт (суб’єкти) злочину (злочинної діяльності); 2) дані про цілі та мотиви вчинення злочинів; 3) дані про об’єкти злочинного посягання (як такі можуть розглядатися певні суспільні відносини, матеріальні об’єкти, предмети й сам потерпілий); 4) дані, що характеризують обстановку, в якій протікає процес злочинної діяльності (місце, час, інші умови, які впливають на дії злочинця й механізм слідоутворення); 5) дані про процес (механізм) злочинної діяльності, включаючи відомості про дії з підготовки, вчинення, приховування окремих злочинів і злочинної діяльності загалом, дані про знаряддя та засоби, а також про утворені при цьому сліди (їх види, характер, місцезнаходження); 6) дані про наслідки вчинених злочинів (заподіяння матеріальної шкоди, утворення відповідних носіїв інформації тощо). Виділення названої сукупності ознак не ставить перед собою за мету дати повну й усебічну характеристику злочинів у сфері службової діяльності, що вчиняються працівниками ОВС. Мета такої характеристики полягає в системному відображенні таких даних про злочинну діяльність, що мають інформаційно-пізнавальну спрямованість і дозволяють у цьому зв’язку здійснювати ретроспективне й перспективне моделювання злочинної діяльності, прогнозування її розвитку й, відповідно, планування оперативно-розшукової протидії.

Насамперед слід зазначити, що злочини, що розглядаються, передбачені в Розділі XVII “Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов’язаної з наданням публічних послуг” чинного Кримінального кодексу України [1]. На сьогодні чинний Кримінальний кодекс України до злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов’язаної з наданням публічних послуг, відносить “Зловживання владою або службовим становищем” (ст. 364), “Зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми” (ст. 364-1), “Перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу” (ст. 365), “Зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги” (ст. 365-2), “Службове підроблення” (ст. 366), “Службову недбалість” (ст. 367), “Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою” (ст. 368), “Незаконне збагачення” (ст. 368-2), “Підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової

форми” (ст. 368-3), “Підкуп особи, яка надає публічні послуги” (ст. 368-4), “Пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі” (ст. 369), “Зловживання впливом” (ст. 369-2), “Провокацію підкупу” (ст. 370) [1].

Підвищений інтерес до вивчення особистості “корупціонера-працівника органів внутрішніх справ” визначається не тільки “відмітною рисою злочинів, учинених людьми, які самі покликані дотримувати й охороняти закони” [4, 7], а й поширеністю корупційних діянь з боку охоронців порядку, тенденцією зростання корумпованості в їхньому середовищі. Особлива процедура прийняття громадян на службу в ОВС повинна виключати можливість впровадження в середовище співробітників ОВС осіб, які не відповідають запропонованим вимогам і схильні до порушень. Більше того, належність співробітника ОВС до конкретної професійної групи об’єктивно передбачає відповідність його поведінки певним нормам, правилам і стандартам, морально-етичним вимогам суспільства до нього, як до професіонала. Вчинюючи злочини у сфері службової діяльності, співробітники ОВС використовують професійні знання, навички й можливості, активно протидіють процесу розкриття й розслідування злочинних діянь, нерідко випереджаючи дії своїх колег. Корислива мотивація в деяких співробітників стала превалювати над їхньою професійною етикою, що зводить нанівець благі наміри в очах громадськості. Усе це визначає необхідність дослідження особистості співробітника ОВС, який учинив злочин у сфері службової діяльності. Особистість співробітника ОВС, який учинив злочин у сфері службової діяльності, з одного боку, несе на собі найбільш загальні ознаки особистості правопорушника взагалі, а з іншого боку, вбираючи в себе все різноманіття особистостей, що вчиняють конкретні корупційні правопорушення, відображає в узагальненій формі особливості особистості по категорії “власне правоохоронних” правопорушень.

Оперативно-розшукова характеристика особистості злочинця передбачає виявлення й вивчення трьох основних компонентів: соціально-демографічних ознак (соціальне походження й стан, сімейне й посадове становище, професійна належність, а також рівень матеріальної забезпеченості); морально-психологічних властивостей (ціннісні установки й орієнтації, соціальні позиції й очікування, характер й темперамент, рівень моральної й правової свідомості, потреби, інтереси, погляди, переконання й звички, що лежать в основі мотивів злочинної поведінки); кримінально-правових характеристик (дані про спрямованість, зміст і мотивацію, одноособовий або груповий характер злочинної діяльності, її тривалість і інтенсивність) [5, 56]. Розглядаючи соціально-демографічні дані співробітників ОВС, які вчинили злочини у сфері службової діяльності, слід зазначити, що переважно більшість становлять особи чоловічої статі. Кримінальна активність жінок-співробітниць ОВС більшою мірою проявляється в тих сферах діяльності, де вони виконують посадові обов’язки й мають можливості використати їх у своїх цілях, зокрема й злочинних.

Для планування й організації протидії злочинам у сфері службової діяльності, що вчинюються працівниками ОВС, необхідне вивчення їхніх вікових характеристик, що дозволить судити про криміногенну активність і особливості антигромадської поведінки осіб різного віку. Аналіз практики дає підстави стверджувати, що правопорушниками переважно стають молоді співробітники

ОВС. Найбільшу частку колишніх співробітників органів внутрішніх справ, що відбувають покарання у вигляді позбавлення волі й опитані нами, становлять особи від 25 до 29 років - 34 %, причому 81 % з них становлять особи рядового й молодшого начальницького складу. Основна частина засуджених середнього й старшого начальницького складу має вік від 30 до 40 років (60 %). Для осіб, які вчинили злочини у сфері службової діяльності, характерний більш зрілий, у порівнянні з іншими категоріями злочинців, вік. При вчиненні цих злочинів найбільша "активність" спостерігається серед посадових осіб від 30 до 45 років (72 %). Перевага цього віку в структурі може бути пояснена загальною демографічною характеристикою осіб, які перебувають на службі в ОВС. На посади начальницького складу ОВС, як правило, призначаються особи, які мають певний стаж практичної роботи, життєвий досвід, освітню й спеціальну підготовку. Разом з тим, слід зазначити, що останнім часом намітилася тенденція до певного "омолодження" учасників злочинів у сфері службової діяльності. Такий стан пов'язано як із загальною тенденцією до зміни вікового складу співробітників, так і з відсутністю в них спеціальної підготовки до здійснення службових функцій, що ускладнює виконання посадових обов'язків або сприяє формуванню неправильного ставлення до них. Вікові особливості злочинців позначаються й на змісті мотивів і цілей злочинної діяльності. Злочини співробітників ОВС звичайно пов'язані з трьома мотивами: користь, інша особиста зацікавленість та інтереси неправильно зрозумілої службової необхідності.

Важливим елементом, що характеризує особистість співробітників ОВС, які вчинили злочини у сфері службової діяльності, є стаж їхньої практичної діяльності в органах внутрішніх справ. Із загальної кількості 31,5 % мають стаж від 1-го до 3-х років, кожен п'ятий співробітник (20 %) на момент здійснення злочину мав стаж від 3-х до 5-ти років, особи зі стажем менше 1-го року й зі стажем 10 і більш років становлять по 16 % відповідно. Найменшу групу опитаних (14,7 %) склали особи, що мають стаж від 5-ти до 10-ти років. Отже, 67,5 % правопорушників проробили в ОВС не більше 5-ти років.

З усього різноманіття морально-психологічних властивостей та якостей особистості співробітника ОВС, який вчинив злочин у сфері службової діяльності, найбільш доцільним уявляється розгляд в її структурі, по-перше, підструктури спрямованості, що характеризує систему потреб, мотивів і цілей діяльності; по-друге, професійної підготовленості як системи знань, умінь і навичок; по-третє, індивідуальних психофізіологічних особливостей інтелектуальної, вольової, емоційної й моральної сфер особистості, зміна яких впливає на виникнення різного роду деформацій особистості. Як відомо, життєві цілі, соціальні очікування й домагання будь-якої людини, зокрема співробітника ОВС, засновані на його потребах, головними з яких є матеріальні [4, 15]. Вони, у свою чергу, визначають вектор ціннісних орієнтацій працівника, формують мотив його поведінки. Вивчення думок співробітників ОВС дає змогу зробити висновок, що переважною мотивацією при вчиненні злочинів у сфері службової діяльності їх колегами є, насамперед, прагнення підвищити свій матеріальний рівень життя (48,1 %), бажання задовольнити потреби (29 %), а також прагнення жити на широку ногу та мотиви накопичення (28 %). Більш того, для поліпшення діяльності органів внутрішніх справ опитані нами співробітники переважно

віддали поліпшенню матеріального стану й збільшенню зарплати (73 %), що підтверджує ступінь актуалізації у свідомості співробітників реальної потреби в підвищенні матеріального рівня життя. У цьому зв'язку викликають інтерес мотиви злочинної поведінки опитаних злочинців, які визначають систему їхньої ціннісної, життєвої орієнтації. Більшість засуджених (78,8 %) метою життя бачила досягнення високого матеріального стану (придбання престижної квартири, будинку, автомашини). Лише незначна частина опитаних (11,9 %) назвала метою свого життя підвищення професійного й духовного рівня, завоювання авторитету серед колег, друзів і знайомих. При цьому професійна діяльність співробітників рідко оцінюється ними як творча, що приносить задоволення. Переважають такі оцінки своєї роботи, як складна, важка, невпорядкована, конфліктна, стомлююча, що призводить до зниження працездатності, стресостійкості; підвищення апатії, особистої тривожності й в остаточному підсумку професійної деформації. У співробітників, які вчинили злочини у сфері службової діяльності, відзначається й відносно низький професійний рівень, що негативно позначається не тільки на загальному рівні правової культури, а й впливає на зростання злочинності у сфері службової діяльності.

Необхідно вказати, що аналіз характеристик особистості співробітників ОВС, які вчинили злочини у сфері службової діяльності, дозволив одержати портрет злочинця, для якого характерний такий набір особистісних особливостей: чоловіча стать; середній вік співробітників, що вчиняють корупційні правопорушення, від 30 до 45 років; невисока питома вага серед них осіб старшого віку (понад 55 років) пов'язана з тим, що цій категорії більшою мірою властива підвищена обережність, заснована на використанні практичних знань і досвіду приховання злочинної діяльності; достатньо високий рівень освіти; порівняно невисокий стаж роботи в ОВС (до 5 років), по мірі збільшення якого не тільки підвищується кваліфікація, але й зміщується акцент протиправної поведінки в бік злочинів посадового характеру; більшість серед правопорушників осіб середнього начальницького складу пояснюється не стільки недоліками відбору кадрів, скільки умовами проходження служби, характером займаної посади й ступенем уразливості при порушенні законності й вчиненні злочину; домінування корисливої мотивації, як у посадових, так і в загальнокримінальних злочинах; підвищення частки групових посягань, зокрема й у злочинах у сфері службової діяльності, пояснюється не тільки корпоративними інтересами співробітників, а й можливістю надання "посередницьких послуг"; відсутність в особи стійкої антигромадської установки поведінки.

Аналіз матеріалів практики свідчить про те, що авторитет ОВС, незважаючи на здійснення ними завдання з виконання найважливіших функцій держави по безпеці України, громадянами України, іноземцями, особами без громадянства оцінюється не занадто високо. Значна частина громадян переконана в тому, що рівень злочинів у сфері службової діяльності в ОВС один з найвищих, причому цей висновок зробили не тільки на підставі соціологічних досліджень в Україні. Рівень злочинів у сфері службової діяльності в ОВС України продовжує залишатися на колишньому рівні. Доводиться констатувати, що злочини у сфері службової діяльності в органах внутрішніх справ характеризується найвищим ступенем організованості. Це стає очевидним при аналізові

особливостей злочинів у сфері службової діяльності, специфіки організованої злочинності серед чиновників органів внутрішніх справ. Вивчення масиву кримінальних проваджень щодо злочинів у сфері службової діяльності, вчинених працівниками ОВС, дало можливість виділити наступні загальні форми злочинів, корисливих і інших особистих мотивів у вчиненні злочинів цієї категорії: учинення злочинів за мотивами простого (епізодичного) отримання неправомірної вигоди, разової допомоги по знайомству, родинному й іншому особистому мотиву, з іншої особистої зацікавленості; учинення злочинів на основі злочинного "злиття", корумпованих зв'язків посадових осіб ОВС з комерційними й іншими структурами, на основі регулярного отримання неправомірної вигоди за загальне заступництво й потурання по службі, на основі взаємної допомоги в задоволенні інших особистих корисливих інтересів; учинення злочинів за мотивами, заснованими на незаконному впливі окремих представників місцевих органів влади, вищих і інших контролюючих органів, впливових кіл, великих промислових структур і установ регіону, організованих злочинних формувань; учинення злочинів за мотивами злочинного приховування, потурання злочинам з боку вищих посадових осіб щодо нижчих, за мотивами неправильно зрозумілих інтересів служби (збереження репутації, неправдивої благополучної звітності тощо).

Аналіз відомостей щодо місць, де звичайно вчинювалися злочини у сфері службової діяльності, показав, що у 54 % фактів гроші або інші речі передаються безпосередньо в ОВС, у кабінеті й т. ін., поруч з будинком і т. ін.; у 34 % - у місцях, куди спеціально приїжджають для того, щоб уникнути сторонніх, також і в місцях проведення огляду вантажів, 12 % - в автомашинах, в інших місцях - 10 %. У 47 % від загальної кількості навмисних злочинів корислива зацікавленість виражалася, крім інших мотивів, у безоплатному пригощанні в ресторанах, наданні товарів за низькими цінами, в одержанні грошей у позику на тривалі строки без відсотків, або з наступним неповерненням боргу й т. ін. Злочинне "злиття", корумповані зв'язки посадових осіб ОВС з комерційними й іншими структурами - одна з найнебезпечніших форм

корупції загалом у системі державного управління. З вивчених матеріалів кримінальних проваджень тільки 3 % виявлених злочинів мали подібні ознаки.

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що оперативно-розшукова характеристика злочинів у сфері службової діяльності, що вчиняються працівниками органів внутрішніх справ, являє собою загальну модель даної категорії злочинів, що відображає оперативно-розшукові особливості змісту й взаємозв'язку її елементів з метою оптимального вирішення завдань протидії таким злочинам.

Література

1. Кримінальний кодекс України: закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III із змін., внес. згідно із Законами України та Рішеннями Конституційного Суду: за станом на 04.07.2014 р. № 3718-17. - [Електронний ресурс]: <http://zakon1.rada.gov.ua>.
2. Албул С.В. Поняття та складові оперативного (ініціативного) пошуку підрозділів карного розшуку / С.В. Албул // Організаційно-правові засади боротьби з правопорушеннями на транспорті: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Одеса, 29 листопада 2013 р.). - Одеса: ОДУВС, 2013. - 320 с. - С. 4-5.
3. Козаченко І.П. Оперативно-розшукова діяльність як державно-правова форма боротьби зі злочинністю: поняття, суть, завдання та підстави: навч. посібн. - К., 1995. - 234 с.
4. Мазуренко М.С. Оперативний пошук ознак вчинення податкових злочинів: автореф...дис. канд. юрид. наук. - 12.00.09. - Одеса: ОДУВС, 2011. - 20 с.
5. Оперативно-розшукова діяльність органів внутрішніх справ: Загальна частина: підручник / [авт. кол.: С.В. Албул, К.І. Беляков, А.І. Берендєєва та ін.]; [за ред. С.П. Черних, М.П. Водька, О.Ф. Долженкова] - Київ: Відділ редакційно-видавничої діяльності МВС України, 2012. - 884 с.

Боднар В.Є.,
кандидат юридичних наук, доцент,
начальник Департаменту МВС України
Надійшла до редакції: 17.09.2014

УДК 343.102:343.982

ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ СТРОК - ДІЙОВИЙ ЗАСІБ ПРОВЕДЕННЯ СВОЄЧАСНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Берназ П. В.

Стаття присвячена основним підходам в юридичній процесуальній науці та законодавчій інтерпретації поняття та видів процесуального строку як дійового засобу проведення своєчасного кримінального провадження. По-новому висвітлено зміст і види процесуального строку. Надані пропозиції щодо вдосконалення законодавства та зазначеної дефініції. Доведено, що своєчасна розробка зазначеної вище проблеми створює доктринальну основу вдосконалення як нормотворчої, так і правозастосовної діяльності. Процесуальні строки - це встановлені на основі Конституції України, міжнародно-правових документів кримінальним і кримінально-процесуальним законами, підзаконними нормативно-правовими актами або відповідно до них слідчим, начальником слідчого підрозділу, прокурором, слідчим суддею або судом проміжок часу, у межах якого та з дотриманням

принципу розумності строків повноважні особи своєчасно, якісно та швидко виконують необхідні за кримінальним провадженням процесуальні та інші дії чи приймають та виконують процесуальні, організаційні, тактичні, стратегічні, технічні й інші рішення або утримуються від окремих дій і рішень.

Ключові слова: час, процесуальні строки, розумні строки, значення, поняття та види процесуальних строків.

Стаття посвячена основним підходам в юридической процессуальной науке и законодательной интерпретации понятия и видов процессуальных сроков как действенного средства своевременного проведения уголовно-процессуального производства. Сформулированы предложения по совершенствованию как понятия, так и законодательства по этой проблеме.